

**ОТНОСНО ГРЪЦКОТО ВЛИЯНИЕ
ВЪРХУ ОТОНИМНАТА АПЕЛАТИВИЗАЦИЯ
В БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЧНА СИСТЕМА¹**

Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON THE GREEK INFLUENCE ON OTONYMIC
APELATIVIZATION IN THE BULGARIAN PHRASEOLOGICAL
SYSTEM**

Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of study in the current paper is the intersection between two linguistic areas: onomastics and phraseology. Under research falls the Greek impact on the toponymic apelativization that affects the phraseological system of the Bulgarian language. 124 units with a lexicographic character are used in order to achieve the set goal. The process of apelativization of proper names is a phenomenon important not only to lexicology but also to areas of study such as syntax, linguoculturology, morphology, etc. On the other hand, the information carried by personal names has a specific character – it is connected to a particular object (person, locale, etc.).

Key words: onomastics, phraseology, toponymic apelativization, Modern Greek and Bulgarian language

В полезрението на изследването ни попадат два балкански езика – българският и новогръцкият. Поради продължителното съжителстване на двата народа, както и в резултат от непрекъснатите контакти и обмен на битови порядки и навици, е напълно очаквано да има навлизане на лексеми и утвърждаването им в речниковия фонд на българския език. Бихме могли да кажем, че значително повече гръцки думи са се утвър-

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № КП-06-ОПР05/8, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

дили в българския език, отколкото обратното. От гръцки език навлизат не само лексеми, отнасящи се до социалната сфера и бита на хората (напр. трапеза, ливада, тиган, хартия, молив, трендафил и т. н.), но и голяма част от антропонимите, които вече са възприети в българската личноименна система, също имат гръцки произход (срв. Александър, Георги, Васил, София, Кирил, Николай, Петър, Димитър и още мн. др.).

Пресечната точка на ономастиката (в частност антропонимия и топонимия) и фразеологията е залегнала в основата на разработката ни. Обект на изследване в настоящото проучване е гръцкото отражение върху отонимната апелативизация, част от фразеологичната система на българския език. Процесът *апелативизация* на личните имена е явление, за което можем да кажем, че е важно не само за лексикологията, но и за науки като синтаксиса, лингвокултурологията, морфологията и др. От друга страна, носената информация от личните имена има конкретен характер, свързана е с отделен обект (човек, местност и др.) и може да бъде от различни сфери. За целта са ексцерпирани и обработени 124 онима, извлечени от лексикографски източници, като: „*Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет*“ (С. Влахов), „*Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*“ (Б. Янев), „*Отименна лексика в словника на българския език*“ (Б. Парашкевов) и „*Фразеологичен речник на българския език*“ (т. I и II, К. Ничева и колектив).

В обсега на проучването влизат изрази или лексеми от типа: **ахилесова пета** (от името Αχιλλέας – Ахил), **сизифов труд** (от онима Σίσυφος – Сизиф); **кутията на Пандора** (от личното име Πανδώρα – Пандора), **красив като Аполон** (от името Απόλλωνας – Аполон) и др. При подобен род примери може да настъпи пълна лексикална конверсия, като остане само **аполон** (има същата семантика, но различна ортография) и др., които ще разгледаме подробно по-нататък в изследването.

Такъв тип единици, които са се превърнали в устойчиви словосъчетания, притежаващи разделнооформеност, експресивност и възпроизводимост в готов вид, са обект на изследване на фразеологията. Фразеологизмите се появяват заради естествената необходимост на човека да създава образни и емоционално наситени изразни средства. Например по пътя на уподобяването са възникнали образните сравнения, а в други случаи наблюденията от живота и факти от бита се преосмислят посредством метафората и се свързват с поведението или физическите характеристики на човека.

Въпреки че нарицателната употреба на личните имена, или така наречената апелативизация на онимите, е сред малко изследваните проблеми в лингвистиката, тя намира широко поле на изява във фразеологията. Специално внимание на процеса обръща Б. Янев, който твърди: „Изменението в значението на антропонима се дължи на метафоричен и метонимичен пренос на собственото име върху друг вид предмет или явление. Метафоричният пренос се явява особен способ за формиране на смисъла на апелативните наименования. На такъв пренос се подлагат имена на литературни герои, библейски и митологически персонажи, както и конкретни исторически лица“ (Янев 2009: 39).

За онагледяване на описаното явление могат да се посочат някои от ексцерпираните примери с лично име в конструкцията си, напр. **дамоклев меч; хубава като Афродита; Сцила и Харибда; ахилесова пета** и мн. др. Това са такива единици, които с течение на времето са придобили интернационален статут и функционират със същата функция и употреба в езиковите системи и на други народи. Фразеологизмите, които съдържат митоними, са общи и актуални за всички култури, докато историческите и литературните имена не навсякъде имат еднаква интерпретация. Международният характер на фразеологичните единици, съдържащи митоними, проличава и от таблицата, приложена по-долу в изследването ни.

<i>На български език</i>	<i>На новогръцки език</i>	<i>На английски език</i>	<i>На руски език</i>
сизифов труд	η εργασία του Σισύφου	a Sisyphean labor	сизифов труд
красив като Аполон	όμορφος σαν Απόλλωνας	as beautiful as Apollo	прекрасен как Аполлон
хубава като Афродита	όμορφη σαν Αφροδίτη	as beautiful as Aphrodite	прекрасна как Афродита
дамоклев меч	η δαμόκλειος σπαθή	the sword of Damocles	дамоклов меч
кутията на Пандора	κουτί της Πανδώρας	Pandora's box	ящик Пандоры
ахилесова пета	αχίλλειος πτέρνα	Achilles heel	ахиллесова пята
Сцила и Харибда	Σκύλλα και Χάρυβδη	between Scylla and Charybdis	Сцилла и Харибда

Тук би трябвало да отбележим, че при тези фразеологични паралели не е задължително структурният модел да бъде идентичен в различните езици. Например при устойчивото словосъчетание **сизифов труд** в български, английски и руски език имаме напълно еднакви схеми (*прилагателно име + съществително име*), докато в новогръцки език вече са налице две съществителни имена (срв. η εργασία Σισύφου – букв. ‘трудът на Сизиф’). Същата особеност може да се изтъкне и при **дамоклев меч** – в този случай пълно съвпадение имаме в български, новогръцки и руски език, а в английски език схемата е *съществително име + съществително име* (срв. the sword of Damocles – букв. ‘мечът на Дамокъл’).

В лингвистичната литература съществува схващане, че фразеологичните единици са непреводими на друг език, но на него се противопоставя Ст. Калдиева-Захариева, като казва: *„Наистина фразеологията е много трудна за превод поради особеното изграждане на семантиката, метафоричността и номинационната функция от втори ранг, но така определената непреводимост не може да се приеме като „характерен признак“, като вътрешно присъща характеристика на фразеологичната единица. Трудности при превод създават не само фразеологизмите, но и отделни думи в необичайна употреба в контекст, който не подава помощна информация, думи етнографизми и др.“* (Калдиева-Захариева 2013: 64).

Ние също сме по-склонни да приемем, че фразеологията е трудна за превод, но не и невъзможна, тъй като се натъкваме на множество идентични или сходни единици в различните езици. Това е така поради широкото разпространение на интернационална лексика, а и свързването на денотатите с едни и същи отличителни характеристики, които намират отражение във фразеологичното поле. А и голяма част от ексцерпираните фразеологични единици, съдържащи отонимен компонент, могат да се определят като фразеологизми с международен статут, тъй като водят своето начало от древногръцката митология и са разпространени и утвърдени в не един или два езика.

Образните сравнения са специфична група фразеологични единици – за тях би могло да се каже, че притежават сравнително устойчив структурен характер (изградени са предимно по схемата X като Y), но не и „застиналоост“ на лексемите. В един от последните трудове, посветени на проблематиката, а именно „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“, Б. Янев акцентира детайлно на тази тяхна особеност.

В своята „*Стилистика на българския език*“ В. Маровска представя всеобхватно виждането си за образните сравнения, като подчертава, че: „сравнението е една от най-необходимите познавателни операции – с него се определят качествените и количествените характеристики на явленията, разкриват се връзките и взаимоотношенията с тях“ (Маровска 2007: 212). А наличието на напълно идентични образни сравнения в различните езици се дължи на това, че „способността на човека да улавя сходството, е вродена и интуитивна“ (срв. Маровска 2007: 213). Можем да кажем, че въз основа на спомената особеност се появяват компаративни конструкции от типа: бял като сняг, черен като въглен, жълт като лимон, червен като домати, бял като платно, висок като планина и още мн. др.

Налице е и обратното явление, т. е. сравненията да съдържат неясни за определен кръг хора лексикални елементи, напр. червен като **чукундур**, гледам като **маче** у птиче и др. В такива случаи е необходимо да се знае, че наричаме чукулундур ‘плода на цвеклото, който има тъмночервен цвят’, а маче е диалектна дума за коте. Така чрез асоциацията се достига до образните сравнения, които са лексикографски регистрирани и съответно носят значението ‘много червен’ и ‘гледам нещо с голямо желание’ и т. н.

Констатацията е в сила и за сравнителните конструкции, съдържащи оним в състава си (срв. беден като Ир², безформен/лепкав като медуза³, мълча като сфинкс⁴ и др.). Ако не сме запознати какви характеристики се приписват на денотатите, включени в компаративните единици, трудно бихме достигнали до образната семантика на сравненията.

От ексцерпираните фразеологизми прави впечатление, че красотата се асоциира едновременно с две наименования на божества – човек може да бъде красив като **Аполон** или красива като **Афродита**; мъдростта се свързва с имената на древните философи – Платон и Сократ (напр. мъдър като **Платон** и мъдър като **Сократ**) и др. При подобен род примери се натъкваме на едно качество, което **се свързва с два или повече различни денотата**. Също така може да имаме

² Предполага се, че името Ир е етимологично свързано със старогръцката дума *ιερόν, το*, която означава жертва, жертвено животно, жертвен дар. Ир е прякор на просяк в Итака на име Арней. Наричан е така от младежите, понеже за тях бил вестител, подобно на Ирида за боговете, но с името му е свързана представата за сиромашия.

³ Смята се, че думата ‘медуза’ произхожда от старогръцката лексема *μέδω/μέδομαι* – мисля, помислям за нещо, имам грижата за нещо.

⁴ Съществуват предположения, че етимологията на наименованието идва от лексемата *σφίγγω* – стягам, стискам и др.

разнородни отличителни белези, отнасящи се към един и същ денотат, срв. лепкав като медуза, но и безформен като медуза и др.

Т. Бояджиев много успешно дефинира разликата между фразеологизмите и образните сравнения, а изказването му може да се приеме като доказателство за изложеното от нас по-горе в изследването. Според него „*в сравнение с фразеологизмите устойчивите сравнения се отличават с по-голяма динамичност и разнообразие. При тях за едно и също качество се използват различни обекти за сравнение или различни качества се свързват с един и същ обект*“ (Бояджиев 2007: 303).

Като цяло фраземите, които се причисляват към групата на отонимните апелативи и са част от фразеологията, водят своето начало от антични легенди и предания, напр. **двамата Аякси** – шег. – ‘за двама неразделни приятели’; **авгиеви обори** (по-рядко **авгиеви конюшни**) – книж. – ‘нещо много замърсено или оставено в пълно безредие’; **потъвам/потъна в Лета** – книж., поет. – ‘бивам забравен; потънал съм в забравата’; **сизифов труд** – книж. – ‘тежка, непосилна и безполезна работа’; **ахилесова пета** – книж. – ‘най-слабото, уязвимо място на някого или нещо’; **дамоклев меч** – книж. – ‘голяма опасност, която непосредствено и непрекъснато застрашава някого’, и др.

Имената във фразеологичните единици и техните производни винаги имат някакъв преносен и образен смисъл. Те могат да имат атрибутивен и уточняващ характер във вид на прилагателно име (напр. **ахилесова пета**, **авгиеви обори**, **дамоклев меч** и т.н.) или съществително собствено име, функциониращо във фразеологизмите с цялостно нарицателно значение (напр. кутията на **Пандора** и др.).

Имайки предвид лексикалния състав на фразеологичните единици, достигахме до извода, че апелативизацията на личните имена започва с изменение в комуникативно-смиловите и денотативните отношения. Ако комуникативната цел на антропонимната номинация е да назовава обектите, откроявайки ги в редовете на други подобни, то комуникативната цел на апелативизацията е охарактеризирането на обекта, така че да го впише в отношения, характерни за ред сходни обекти.

На базата на ексцерпирания материал и извършените наблюдения ясно проличава, че най-многобройната група антропоними е тази, в която фразеологизмите притежават само едно нарицателно значение, напр. **прометеев огън** – книж. – ‘непрестанен възвишен стремеж у човека за постигане на високи цели в науката, изкуството’; **ахилесова пета** – книж. – ‘уязвимото, слабото място на някого или нещо’, и др.

Освен това антропонимите е възможно да притежават две или повече нарицателни значения. Към групата с две нарицателни значения могат да се отнесат следните фразеологизми:

- **авгиеви обори** – 1. Много замърсено или оставено в пълно безредие място; 2. Изоставена, запусната работа;
- **нишката на Ариадна** – 1. Пътеводна нишка; 2. Ръководна мисъл;
- **мелпомена** – 1. Символ на сценично изкуство; 2. Трагедия като литературен жанр.

Антропоними с три или повече нарицателни значения:

- **икар** – 1. Символ на високи и смели, твърде амбициозни, но обикновено неосъществими стремежи, пориви, осъдени на неуспех; 2. Ентузиаст; човек, предан на науката; 3. Летец; 4. *астр.* – Име на астероид.
- **ирис** – 1. *анат.* – Предната част от съдовата обвивка на окото, т.е. оцветената част на окото около зеницата; 2. *бот.* – Пролетно цвете с лилави, бели и жълти цветове (синоним на перуника); 3. *минер., остар.* – Названието на няколко скъпоценни камъка.

При фразеологичните конструкции, включващи оним или отонимен апелатив в състава си, е налице и друга важна характеристика, а именно конотативната натовареност. От извлечените примери се забелязва, че съществува значителен превес на фразеологизмите, в частност образните сравнения, които са пейоративно натоварени, напр. *мълча като сфинкс, кутията на Пандора, безформен като медуза, сизифов труд, потъвам/потъна в Лета*, но имаме и *рог на Амалтея, красива като Афродита* и т.н., тъй като езиковата картина, която разкриват фразеологичните конструкции, се отличава със силно изразена антропоцентричност и пейоративност, но има и изключения (напр. *красива като Афродита*) (персонаж от древногръцката митология. Тя е откърмила Зевс. Според легендата Зевс неволно счупил един от нейните рогове).

Що се отнася до структурната класификация на личните имена с нарицателна употреба, най-общо бихме могли да обособим четири групи, като в хронологически аспект апелативизацията на имената от първата група възниква най-напред. При нея се наблюдава пълна лексикална конверсия, като формата на собственото име е идентична с тази на нарицателното. Единствената разлика е в ортографското оформление. Тук се отнасят:

едип – ‘умен, мъдър човек’;
антей – ‘човек, който е силно свързан с родината си’;
менелай – ‘измамен съпруг, рогоносец’;
дафнис – ‘пастир, овчар’;
медея – ‘отмъстителна и ревнива жена’;
андромаха = пенелопа – ‘предана и любяща съпруга’;
афродита = леда – ‘много хубава жена’;
посейдон – шег. – ‘господар на моретата’ и др.

Към втората група отнасяме тези оними, които влизат в конструкцията на устойчиви словосъчетания с атрибутивна роля, напр. **прокрустово** ложе, **троянски** кон, **Хипократова** клетва, **прометеев** огън, **ахилесова** пета и др. При този тип апелативизация прилагателното име идва от гръцко съществително собствено име.

В третата група онимът е част от израз: в обаятията на **Морфей**, храм на **Темида**, ладията на **Харон**, кутията на **Пандора**, красив като **Аполон** и др., а в четвъртата група имаме една реалия, която е изразена от две съществителни собствени имена, *срв.* **Орфей и Евридика**, **Одисей и Пенелопа**, **Дафнис и Хлоя**, **Сцила и Харибда**, **Андромеда и Персей** и т.н.

- В заключение бихме искали да направим следните обобщения:
- На апелативизация най-често се подлагат имена от древногръцката митология, исторически лица и местности.
 - Семантиката на изразите, които спадат към фразеологичната система, е напълно преосмислена, въпреки че при образните сравнения тази отличителна характеристика заедно с идиоматичността започва да се губи, тъй като в ролята на *comparatum* влизат познати субекти и предмети.
 - В повечето случаи налице е силно изразена антропоцентричност и негативна окраска на изразите, включващи оними. Собствените имена във фразеологизмите са натовари със символиката и асоциациите, които се приписват на онима извън фразеологичната система.
 - Натъкваме се на множество общи единици в езиците на двата съседни народа, която се дължи на сходния културен мироглед, общия бит и продължителното съжителство на българите и гърците.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Анубис, 2007.
- Влахов 1996:** Влахов, С. *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет*. [Vlahov, S. Entsiklopedichen rechnik ot Avgiy do Yafet.] София: Петър Берон, 1996.
- Калдиева-Захаријева 2013:** Калдиева-Захаријева, Ст. *Българска фразеология. т. 2*. [Kaldieva-Zaharieva, St. Balgarska frazeologiya.] София: БАН, 2013.
- Маровска 2007:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: КОТА Принт, 2007.
- Ничева, ред. 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език, т. I и II*. [Nicheva, K., red. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1974 – 1975.
- Парашкевов 2011:** Парашкевов, Б. *Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена*. [Parashkevov, B. Otimenna leksika v slovnika na balgarskiya ezik. Entsiklopedichen rechnik na proizvodni ot sobstveni imena.] София: Изток – Запад, 2011.
- Янев 2009:** Янев, Б. *Система на личните имена в българския и немския език*. [Yanev, B. Sistema na lichnite imena v balgarskiya i nemskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. [Yanev, B. Obraznite sravneniya s antropotsentrichen harakter v balgarskiya i angliiskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.